

2.5. Specjalne ćwiczenia na specjalne talenty, czyli o modyfikowaniu technik nauczania dla dzieci dyslektycznych

Szkoła jest specyficzną instytucją, która z jednej strony powinna przygotować małe dzieci do dalszego wrastania w społeczeństwo, a zatem przygotować do bycia jak „wszyscy” i działania na rzecz ogółu, z drugiej strony zadaniem jej jest odszukanie talentów i wspomaganie indywidualnego rozwoju. Tak samo scharakteryzować można i pracę nauczyciela języków obcych. Z jednej strony, powinien on pracować z całą klasą i jednakowo rozwijać kompetencje językowe wszystkich uczniów. Z drugiej – konieczna jest indywidualizacja pracy i wspomaganie dziecka w jego rozwoju. Identyczny charakter ma nauczanie **dzieci ze specyficznymi problemami w nauce**. Nauczyciel zobowiązany jest do pracy na lekcji z całą klasą i przygotowane przez niego ćwiczenia nie mogą być skierowane tylko do jednostki, spowalnia to bowiem rozwój kompetencji w całej klasie. Jednostka natomiast, szczególnie np. dyslektyk, potrzebuje specjalnych sposobów nauczania. Tak więc nauczycielskie wybory dnia codziennego to wybory przygotowania lekcji dla ogółu lub indywidualizacja nauczania. Trudnym zadaniem jest bowiem prowadzenie procesu dydaktycznego tak, aby pasował wszystkim. Jak z proszkiem do prania – „jak jest dobry do wszystkiego, to jest dobry do niczego”. Nauczyciel języków obcych musi zatem poszukiwać takich ćwiczeń i form na-

¹⁰ Jeszcze więcej pomysłów na wykorzystanie materiałów wizualnych można odnaleźć w: (Szplit, 2010b).

uczania języka, które wspomagałyby dzieci wymagające indywidualnego podejścia i jednocześnie nie powodowały spowolnienia nauczania pozostałych dzieci w klasie.

Pełna indywidualizacja pracy z dziećmi dyslektycznymi powinna obejmować zarówno dostosowanie treści nauczania do możliwości poznawczych dzieci, jak i stosowanie odpowiednich metod i form pracy na lekcji czy w domu. Jednakże zadania przygotowane dla dzieci dyslektycznych nie powinny podkreślać ich „inności”, lecz umożliwiać im uczestniczenie w lekcji i współdziałanie w grupie. Stąd pojawiająca się konieczność przygotowania ćwiczeń, które jednocześnie stymulują pracę dzieci dyslektycznych bądź ją umożliwiają, oraz pomagają innym dzieciom w pracy nad językiem obcym. Dodatkową korzyścią z takiego działania będzie wspomaganie dzieci, u których nie zdiagnozowano dysleksji z różnych przyczyn (np. rodzinnych – jak brak zgody rodziców na badania).

Wprowadzane na lekcji języka angielskiego ćwiczenia nie mogą mieć charakteru terapeutycznego, gdyż nauczyciele języków nie mają wystarczającego przygotowania psychologicznego ani do diagnozy, ani do terapii dysleksji. Konieczne jest znalezienie złotego środka, a więc nauczanie języka obcego i jednoczesne wspomaganie dzieci dyslektycznych poprzez specyficzny dobór metod i technik nauczania. Istotne jest zatem, by nauczyciel dokonywał modyfikacji ćwiczeń w taki sposób, aby praca dla dzieci dyslektycznych była dostosowana do ich możliwości, by mogły jednocześnie wykonywać one te same ćwiczenia, co pozostali uczniowie.

W nauczaniu języka obcego dzieci dyslektycznych można oprzeć się na znanych metodach pracy z nimi i jedynie dokonać ich adaptacji pod kątem nauczania języka. Przykładowe metody: polisensoryczna, wizualizacji, słuchowa, kinestetyczna.

Metoda polisensoryczna to nauczanie wszystkimi zmysłami, nauczanie multisensoryczne, którego korzyści są znane szeroko zarówno w metodyce nauczania języków obcych, jak i w metodyce wczesnoszkolnej. Dzieci z dysleksją rozwojową, ponieważ mają słabiej rozwiniętą percepcję wzrokowo-słuchową, koordynację i orientację przestrzenną, powinny mieć możliwość dodatkowego rozwijania swoich umiejętności. W trakcie zajęć językowych nauczyciel powinien zatem stosować urozmaicone techniki nauczania, wykorzystywać różnorodne materiały wizualne, techniki ruchowe oraz ćwiczenia przeznaczone dla czuciowców czy słuchowców, np. piosenki i wierszyki (ta tematyka szerzej omówiona została w podrozdziałach: 2.1., 2.2. i 2.3.). Idealny proces dydaktyczny dla dzieci z ryzykiem dysleksji powinien opierać się na stymulacji kilku zmysłów, co ułatwia skojarzenie słów i ich zapamiętywanie. Konieczne jest oczywiście, jak w każdym procesie dydaktycznym języka obcego, wielokrotne powtarzanie. Proces multisensoryczny zapewnia jednocześnie przyjazną atmosferę i odczucie bawienia się. Jest to zatem praktyczna realizacja teoretycznych założeń nauczania przez zabawę. Rozwijanie wszystkich zmysłów jest korzystne dla wszystkich dzieci, nie tylko dyslektycznych. Jest więc swoistym złotym środkiem.

Metoda wizualizacji wspomaga budowanie skojarzeń dzięki połączeniu obrazu z mową lub pismem. Metoda ta jest popularna w metodyce nauczania języków obcych, pozwala bowiem na jednoczesne wprowadzenie i przeciwiczenie słownictwa przy jednoczesnym eliminowaniu użycia języka polskiego. Jest też stosunkowo chętnie wykorzystywana, ponieważ istnieje wiele materiałów wizualnych, łatwo dostępnych, które pozwalają na wzbogacenie procesu nauczania dzieci (patrz: podrozdział 2.4.).

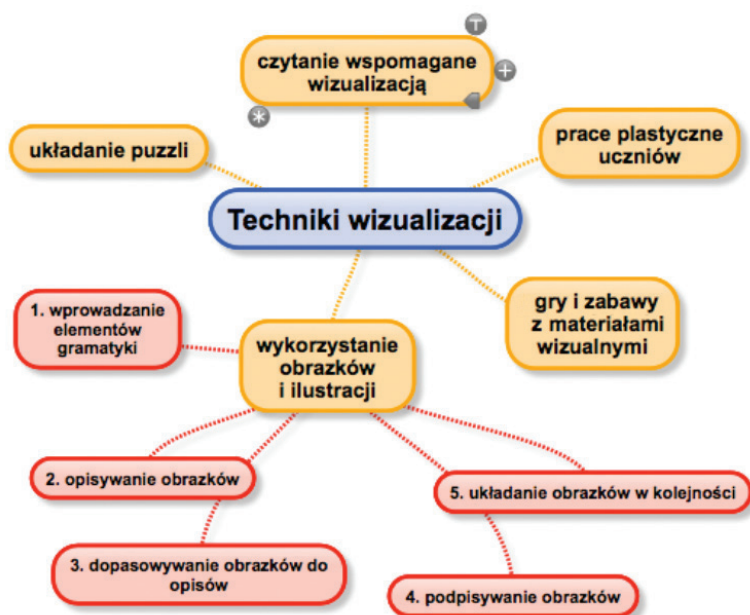
W pracy z dziećmi dyslektycznymi szalenie ważna jest logicznie i dobrze zorganizowana prezentacja słownictwa oraz staranna jego organizacja w trakcie ćwiczeń. Stąd technikami polecanymi dla dzieci dyslektycznych są **diagramy, tabele, wykresy** oraz wszelkie formy wykorzystania **kolorów** czy **oznaczeń graficznych**. Ciekawą techniką pracy z dziećmi dyslektycznymi na zajęciach językowych jest także **mapa umysłu** (z ang. *mind map*), czyli graficzny zapis myśli w postaci mapy lub sieci skojarzeń.

Pracę nad mapą rozpoczyna się zwykle od środka, od hasła głównego, do którego dorysowuje się linie rozbieżne i dopisuje nowe słowa, które kojarzą się z hasłem głównym. W zależności od tematyki, do której tworzona jest mapa, może mieć ona kształt gwiazdy, słońca czy nieokreślonej sieci skojarzeń, hasła mogą być zgrupowane w tzw. grona (*clustering*), a długość linii łączących hasła może odzwierciedlać, jak daleko są ze sobą skojarzone. Mapa umysłu pozwala ponadto na użycie wielu dodatkowych środków wizualnych, jak litery drukowane, kolory, symbole rysunkowe, ikony lub strzałki oraz na dołączenie ilustracji i kart obrazkowych. Tworzenie takich map jest typowym ćwiczeniem integrującym potrzeby dzieci dyslektycznych z potrzebami pozostałych dzieci w klasie. Wspomaga systematyzowanie wiedzy i jej logiczne wykorzystanie. W zależności od swych możliwości dzieci, tworząc mapy, mogą wykonywać różne działania, dostosowane do specyfiki ich umiejętności i ograniczeń. W takiej sytuacji dzieci mające problem z czytaniem mogą otrzymać pomoc w postaci przygotowanych sylab do ułożenia, a dzieci dysgraficzne mogą korzystać z pomocy gotowych wyrazów. Przygotowanie wielorakich materiałów do wykorzystania przy tworzeniu mapy umysłu pozwala nauczycielowi na dostosowanie stopnia trudności ćwiczenia do możliwości dzieci i jednoczesnego pobudzania ich rozwoju, specjalnych talentów. Dodatkowo cała klasa pracuje razem, a dzieci dyslektyczne nie odczuwają swojej „inności” i swoich ograniczeń, są zachęcane do aktywnego udziału w lekcji i współpracy z grupą. Tak więc dzieci mogą np.:

1. zapisywać samodzielnie potrzebne wyrazy,
2. zapisywać wyrazy wybrane ze zbioru, z listy przygotowanej przez nauczyciela lub znajdującej się w podręczniku,
3. dołączać otrzymane i wybrane ze zbioru wyrazy na kartkach,
4. dołączać wyrazy ułożone z sylab lub pojedynczych liter z rozsypanki wyrazowej, po wcześniejszym sprawdzeniu ich poprzez porównanie z wyrazami z przygotowanej listy,
5. dołączać wyrazy ułożone z sylab lub liter po uprzednim sprawdzeniu ich przez nauczyciela,
6. nanosić rysunki i nazywać je po angielsku,
7. dołączać obrazki z gazet, zdjęć i innych gotowych materiałów i nazywać je po angielsku,
8. dyktować kolegom wyrazy, podając ich brzmienie po angielsku lub je literując,
9. podawać po angielsku trudniejsze nazwy, które są zapisywane przez nauczyciela.

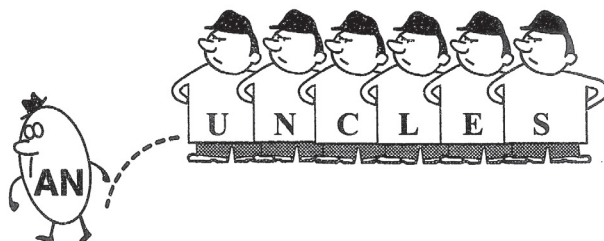
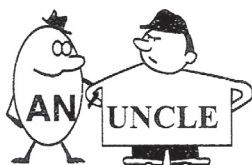
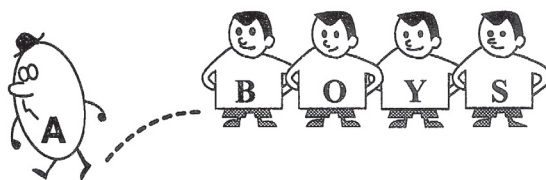
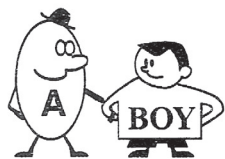
Mapa umysłu jest techniką bardzo efektywną we wspomaganiu dzieci dyslektycznych i pozwala na zastosowanie urozmaiconych materiałów wizualnych. Praca tą techniką wymaga jednak modyfikacji i dostosowania do możliwości dzieci dyslektycznych.

Wiele innych ćwiczeń językowych również pozwala nauczycielowi na dopasowanie ich poziomu trudności do umiejętności i ograniczeń dzieci. Poniższa mapa umysłu przedstawia przykładowe techniki wizualne, których modyfikacje pozwalają na wspomaganie pracy dzieci dyslektycznych.

Źródło: opracowanie własne.

1. Wprowadzenie elementów **gramatyki** może być wspomagane wizualizacją, np. poprzez wykorzystanie dodatkowych obrazków i gier. Poniższe rysunki pozwalają na uzmysłowienie dzieciom, że przedimki *a/an* nie są stosowane w liczbie mnogiej.

Źródło: (Dubrovin, 1996, s. 28).

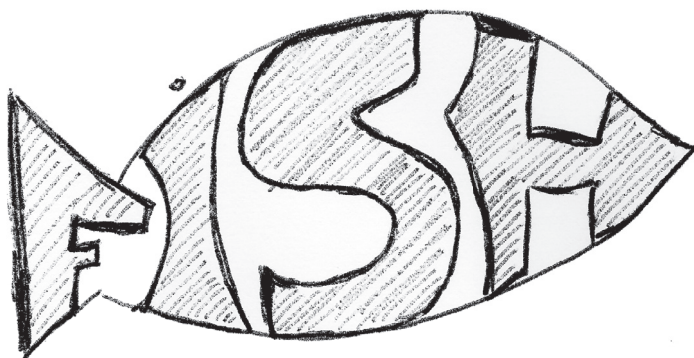
2. *Opisywanie obrazków* – ćwiczenie może zostać zmodyfikowane dla dzieci dyslektycznych, które opisują swoje obrazki ustnie, pracując w jednej grupie, podczas gdy w innej grupie dzieci tworzą pisemne opisy. W ćwiczeniu tym warto przygotować dwa osobne zestawy obrazków – jeden do pracy pisemnej, drugi do opisu ustnego. Wtedy na końcu ćwiczenia nauczyciel łączy grupy pracujące osobno, które wymieniają się obrazkami i przedstawiają sobie wzajemnie obrazki, odczytując opisy lub opowiadając. Taka forma wymiany usprawnia dodatkowe umiejętności językowe, gdyż dzieci, które pisały, ćwiczą słuchanie ze zrozumieniem, a dzieci ćwiczące konwersację mogą podejmować próby czytania tekstu.
3. Kontynuacją poprzedniego ćwiczenia jest *łączenie wybranych opisów z obrazkami*, co pozwala znów na dostosowanie techniki do potrzeb dzieci dyslektycznych, które dopasowują opisy po ich usłyszeniu, a nie w oparciu o tekst. Klasa może także bawić się w zgadywanie, kiedy uczeń opisuje lub odczytuje opis jednego z wybranych przez siebie obrazków, zawieszonych na tablicy. To samo ćwiczenie może być wykonane w oparciu o wypowiedź nauczyciela w grupie dzieci dyslektycznych w tym samym czasie, gdy pozostałe dzieci dopasowują opisy w formie tekstu.
4. *Podpisywanie obrazków zdaniami lub wyrazami* również pozwala na modyfikowanie poziomu trudności ćwiczenia. W wersji najtrudniejszej, dla najlepszych uczniów, nauczyciel pozwala na samodzielne stworzenie podpisów i naniesienie ich przez uczniów na ich kopiach. W zależności od swych ograniczeń i możliwości dzieci dyslektyczne mogą również wykorzystać wyrazy ułożone z rozsypanki literowej podanej na tablicy. Łatwiejsza wersja ćwiczenia to podpisanie obrazków zdaniami lub wyrazami przygotowanymi przez nauczyciela na tablicy lub rozdawanych kartkach. Dodatkowo różnicowanie poziomu może być wprowadzone poprzez możliwość przepisania zdań/wyrazów lub ich przyklejenia do obrazka.
5. *Układanie obrazków w kolejności* można również dostosować do możliwości i talentów dzieci, kolejność ilustracji może być bowiem ustalona poprzez ciche czytanie tekstu lub jego wysłuchanie. Jeśli nauczyciel zdecyduje się na podział klasy na grupy (w jednej łącząc wszystkie dzieci dyslektyczne lub mające problemy z czytaniem) to warto, aby znów stworzyć dwa różne zestawy obrazków do wykorzystania. Wtedy, po zakończeniu pracy, dzieci mogą połączyć swoje obrazki w całość. Wykorzystanie na koniec techniki słuchania i czytania tekstu w tym samym czasie (wspominałam o tym w podrozdziale 2.3., technika zwana *shadow reading*) byłoby bardzo skuteczne, bo pozwala na:
 - a. sprawdzenie poprawnej kolejności obrazków (aspekt techniczny),
 - b. jednoczesne rozwijanie umiejętności czytania ze zrozumieniem, słuchania ze zrozumieniem oraz modelowanie wymowy (aspekt językowy),
 - c. wspólne wykonywanie zadania (aspekt integrujący).

Istotnym celem zadań integrujących grupę jest zbudowanie przyjaznej atmosfery i wskazanie, że podział na grupy był działaniem zmierzającym do wykonania kolejnego, wspólnego zadania, a nie sposobem na segregowanie dzieci na lepsze i gorsze: te bez problemów z czytaniem i te z ograniczeniami w tych umiejętnościach. Takie działanie nauczyciela

ma na celu osłabienie poczucia istnienia różnic w klasie i jest formą emocjonalnego wsparcia dziecka dyslektycznego (patrz także: podrozdział 4.2.). Ważne jest również, aby unikać głośnego czytania tekstu przez dzieci dyslektyczne.

Wiele z popularnych ćwiczeń dla dyslektyków wykorzystuje **materiały wizualne**. Można je również adaptować do potrzeb nauczania języka angielskiego. Przykładowo:

- domino obrazkowe, literowe lub sylabowe oraz gra w scrabble w języku angielskim,
- wyszukiwanie innych słów, które ukryły się w wyrazach (ułożonych z kartoników z literami), np.: *caterpillar* – *cat, pillar*; *toothbrush* – *tooth, brush*,
- rozcinanie zapisanych na kartkach wyrazów na litery i tworzenie nowych wyrazów, np.: *lending library* – *bed, end, are, in, near, red*,
- wpisywanie nazw przedmiotów w obrys kształtu tych przedmiotów, np. wyraz *fish* wpisany w rysunek ryby:

Źródło: rysunek własny.

Uczenie się **czytania ze zrozumieniem i sprawność pisania** można wspomagać u dzieci dyslektycznych poprzez uwrażliwianie na zapis graficzny wyrazów. Efektywne jest modyfikowanie tekstu, przedstawionego innym dzieciom w wersji niezmodyfikowanej, na kilka, przedstawionych poniżej, sposobów.

1. Przygotowanie tekstu, w którym wybrane wyrazy (nowe, trudne lub te, z którymi dzieci wcześniej miały problemy) są napisane różną czcionką.
2. Rozpoczęcie czytania tekstu od zabawy w wyznaczanie granic wyrazów w tekście napisanym bez przerw. Dzieci, które szybciej poradzą sobie z zadaniem, mogą dodatkowo wstawiać znaki interpunkcyjne w tekście.
3. Wprowadzenie do tekstu dodatkowych wyrazów do odnalezienia. Liczba tych wyrazów powinna być zależna od umiejętności poznawczych dzieci. Dzieci dyslektyczne mogą dostać mniej wyrazów lub można te wyrazy wyróżnić inną czcionką.
4. Dopasowanie do tekstu innej jego wersji dla dzieci dyslektycznych – w postaci historyjki obrazkowej lub z dodatkowymi ilustracjami/obrazkami w tekście.
5. Przygotowanie gry ze zdań z tekstu: dla dzieci bez ryzyka dysleksji można przygotować tekst w postaci pasków z pojedynczymi zdaniami do ułożenia w kolej-

ności. Dzieci dyslektyczne mogą dostać ten sam tekst w łatwiejszej do wykonania formie – w postaci dłuższych fragmentów do poukładania (tzw. *jigsaw reading*). W zależności od wieku i ograniczeń dzieci można też ten sam tekst porozdzielać na fragmenty lub zdania, przecinając niektóre linijki w połowie liter (tworząc puzzle). Dzięki temu połączenie dobrych fragmentów będzie łatwiejsze, rozcięte fragmenty liter będą bowiem pasowały do siebie graficznie.

Dzieci z ryzykiem dysleksji potrzebują także dodatkowych ćwiczeń ułatwiających im **systematyzowanie wiedzy**, jak np. grupowanie informacji, tworzenie słowniczków tematycznych (wraz z obrazkami, które są dodatkowym wsparciem wizualnym), wyszukiwanie słów kluczowych w tekście czy tworzenie logicznego łańcucha wyrazów. Wspomagają one zapamiętywanie i doskonałą rozumienie tekstu oraz poprawiają sprawność pisania.

Kolejną, wspominaną w literaturze metodą wspomagania uczenia się dyslektyków, jest **metoda słuchowa**. W związku z trudnościami analizy i syntezy słuchowej u dyslektyków, dzieci te nie potrafią różnicować dźwięków nawet w języku polskim. Stanowić to może zatem dodatkowe utrudnienie w zrozumieniu obcej mowy i wymaga szczególnych starań ze strony nauczyciela. W procesie wczesnoszkolnego nauczania dzieci języków obcych stosuje się wiele materiałów audio, piosenek, wierszyków, łamańców językowych, szant, słuchowisk, nagrań słów do powtarzania, ćwiczeń na rozpoznawanie dźwięków, np. długich i krótkich, tekstów do ćwiczeń typu słuchanie ze zrozumieniem czy też nagrań bajek i opowiadań (patrz: podrozdział 2.3.). W pracy z dziećmi dyslektycznymi zaleca się jednak przygotowanie dodatkowych ćwiczeń opartych na dźwiękach, literach czy sylabach, które pozwalają trenować ich rozpoznawanie i zrozumienie, np.:

1. rozpoczynanie słuchania ze zrozumieniem od wychwytywania słów kluczowych,
2. wspomaganie słuchowisk materiałami wizualnymi, tabelkami czy szkicami,
3. wykorzystanie w czasie słuchania dodatkowych fragmentów tekstu w formie pisanej,
4. wykonanie przed słuchaniem dodatkowych ćwiczeń przygotowanych w oparciu o fragmenty tekstu do słuchania,
5. odgrywanie scenki ruchem i mimiką w trakcie jej słuchania.

Nauczyciel powinien ponadto odtwarzać nagrania czy piosenki kilkakrotnie, zatrzymując regularnie i kierkując uwagę dzieci na wybrane słowa poprzez pytania czy gesty, zachęćę do zgadywania, co będzie dalej. Skupienie uwagi uczniów dyslektycznych na określonym fragmencie nagrania jest warunkiem niezbędnym do jego zrozumienia.

Konieczne jest wykorzystanie urozmaiconych technik na lekcjach języka obcego, ale i **dodatkowa praca dzieci w domu**. Stąd nauczyciel języka obcego może przygotowywać dodatkowe nagrania do słuchania przez ucznia w domu, zawierające słowa i zdania z lekcji, lub wykorzystać płytę przygotowaną przez wydawnictwo dla nauczyciela do pracy z podręcznikiem. Może także poprosić ucznia o przygotowanie tabelki z dniami tygodnia, w której będzie on zaznaczał, że słuchał nagrań, lub poprosić go o narysowanie ilustracji do wysłuchanych tekstów. Warto również zachęćęć dzieci (i ich rodziców) do słuchania i oglądania filmów z bajkami po angielsku oraz słuchania piosenek twórców angielskojęzycznych.

Ostatnia wspomniana metoda to **metoda kinestetyczna**, która polega na wprowadzeniu ruchu do procesu nauczania. Jest realizowana zarówno w formie ćwiczeń typu

Total Physical Response (TPR), jak i podczas wielu gier i zabaw ruchowych (patrz: podrozdział 2.2.). Dodatkowo rozwój motoryczny jest pobudzany poprzez wycinanie, kolorowanie czy wykonywanie prac plastycznych na lekcjach języka angielskiego. Zastosowanie technik ruchowych jest szerokie w edukacji wczesnoszkolnej ze względu na wielką potrzebę ruchu u dzieci w klasach 1–3. Konieczne jest jednak dodatkowe zintensyfikowanie ich stosowania w grupie z dziećmi dyslektycznymi.

* * *

Indywidualizacja nauczania języka angielskiego w przedszkolu i edukacji wczesnoszkolnej jest szalenie istotna, w każdej grupie czy klasie pojawia się bowiem zawsze wielka „mieszanka” uczniów różniących się poziomem sprawności motorycznych, wiedzy ogólnej, pamięci, umiejętności wypowiedzenia się czy czytania w języku polskim, tempa pracy czy długości koncentracji na zadaniu. Pojawiają się również dzieci z ryzykiem dysleksji, dla których uczenie się języków obcych stanowi większe wyzwanie.

Praca z małymi dziećmi to odkrywanie ich talentów, indywidualnych preferencji, specyficznych strategii uczenia się. Wymaga od nauczyciela starannego przemyślenia i zaplanowania lekcji, opracowania własnych strategii nauczania oraz przygotowania dodatkowych ćwiczeń wspomagających i ułatwiających wszechstronny rozwój uczniów. Kolejna część książki jest poświęcona właśnie temu zagadnieniu.